

SLACHTA KRISZTINA

Két világ határán: a magyar idegenforgalom az 1970-es években*

A 20. század második felében kialakult európai tömegturizmus kulturális transzfercsatornaként értelmeződik a társadalom-történet-írásban, az utazások és nyaralások fellendülésének az 1970-es évekre már a vasfüggöny is csak korlátozottan tudott gátat szabni. A magyarországi idegenforgalom sajátosságai, különleges helyzete több különböző tényező összeadódásának következménye volt a korszakban, az „ungarische Wirtschaft”, a szocialista tervezdőlátás kvázi piaci elemekkel, legendássá váló magyar vendégszeretettel és a Puszta-paprika-Piros(ch)ka toposzokkal fűszerezett világa máig él a közép-európai kollektív emlékezetben. A magyarországi idegenforgalom történetében az 1970-es évtizedet átmenetnek tekinthetjük az 1960-as évek¹ csekélyebb mértékű, még – állambiztonsági szempontból is – kontrollálható embertömege és az 1980-as évekre jellemző, már-már kaotikus tömegturizmus között. Tanulmányomban az évtizedre jellemző idegenforgalmi változások mellett az állambiztonság átalakuló szempontjait vizsgálom.

A gazdaság irányítására jellemző tervezdőlátás az idegenforgalomban is megnyilvánult, a legfőbb cél ebben az év-

* A tanulmány az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

¹ Az 1960-as évek viszonylagos nyitottságának-zártságának kérdését tárgyalja: TAKÁCS Róbert: Szovjet és magyar nyitás a kultúrában Nyugat felé 1953–1964. *Múltunk*, 2015/3. 30–68.; TAKÁCS Róbert: Nyitottság és zártság dilemmái – kulturális érintkezések a külfölddel és a nyugattal. *Századok*, 2014/6. 1491–1515.

tizedben pedig a valutabevételek folyamatos növelése lett. A növekedésnek viszont gátat szabott a szezonálisan jelentkező tömegek ellátásának nehézsége, az ország gyakorlatilag képtelen volt évente 6 millió turistánál többet elfogadható módon kiszolgálni a 10 milliós lakosság biztonságos ellátása mellett. A tervgazdálkodás, a tervszerű munkaerő-gazdálkodás nem tette lehetővé, hogy a szezonálisan jelentkező hatalmas keresletet és fogyasztói igényeket a kellő színvonalon elégítsék ki. A szolgáltatások és a közellátás hiányosságainak pótlására engedélyezték a maszek zöldségesek, cukrászdák, lángossütők működését. A kiemelt turisztikai célpontok, Budapest és a Balaton, a településfejlesztés, a közterek rendezettsége, az infrastruktúra fejlesztése szempontjából is megkülönböztetett figyelmet kaptak, az országos átlagnál jobb színvonalú áru kínálat várta a turistákat. Az országba érkező nyugati turisták és részben az ő igényeik kiszolgálása érdekében fejlesztett települések a helyi lakosság számára is vonzóak és szemléletformálók voltak, új fogyasztási minták megismerését és átvételét indukálták.²

Tervgazdálkodás és luxusfogyasztás

Az 1970-es éveket már csak a beutazó turisták számának robbanásszerű növekedése alapján is a magyar idegenforgalom aranykorának nevezhetjük. A nyugati turisták száma ezekben az években növekedett meg igazán, 1973-ban érte el az 1 milliót, majd az évtized végére a 2 millió főt is meghaladta. A legtöbb nyugati turista Ausztriából és az NSZK-ból érkezett, 1980-ra már megelőzte az osztrák turisták száma az NSZK-ból érkezőkét. Összességében folyamatosan nőtt a nyugati vendégek száma, ám országonkénti bontásban viszonylag alacsony és ingadozó adatokat kapunk: az olasz turisták száma például 70 000 fő körül, a franciáké 40 000, a hollandoké 32–35 000, a svájciaké 30 000, a briteké pedig mindössze 22–23 000 fő körül inga-

² HORVÁTH Sándor: Csudapest és a frizsiderszocializmus: a fogyasztás jelentései, a turizmus és a fogyasztáskritika az 1960-as években. *Múltunk*, 2008/3. 60–83.

1. táblázat. A Magyarországra beutazó turisták számának alakulása az 1970-es években.

Év	Összes Magyarországra érkező külföldi állampolgár	Szocialista országokból Magyarországra érkezők	Nem szocialista országokból Magyarországra érkezők	Magyarországon átutazók	Magyarországra beutazó NSZK-állampolgárok	Magyarországra beutazó NDK-állampolgárok
1970	6 319 617	5 584 060	735 557	2 279 199	205 571	308 289
1971	6 105 474	5 230 099	875 375	1 935 384	266 798	424 078
1972	6 386 068	5 397 877	988 191	2 732 088	315 799	490 653
1973	7 240 620	6 130 811	1 109 809	3 390 203	338 765	511 232
1974	8 290 000	7 110 000	1 180 000	3 599 000	381 995	659 901
1975	9 404 000	8 238 000	1 166 000	4 371 000	352 018	784 771
1976	9 910 000	8 720 000	1 190 000	4 247 000	353 097	827 313
1977	12 450 000	11 117 000	1 333 000	5 111 000	383 307	968 955
1978	16 960 000	15 276 000	1 684 000	6 776 000	524 706	1 107 638
1979	15 123 000	13 043 000	2 080 000	5 045 000	571 872	1 318 958
1980	13 996 000	12 052 000	1 944 000	2 720 000	516 000	1 274 000

Forrás: *Idegenforgalmi statisztika, 1972.* KSH, Budapest, 1973; *Idegenforgalmi statisztika, 1974.* KSH, Budapest, 1975; *Idegenforgalmi statisztika, 1978.* KSH, Budapest, 1979; *Idegenforgalmi statisztika, 1979.* KSH, Budapest, 1980; *Statisztikai évkönyv, 1980.* KSH, Budapest, 1980; *Idegenforgalmi évkönyv, 1985.* KSH, Budapest, 1986; *Idegenforgalmi évkönyv, 1986.* KSH, Budapest, 1987.

dozott az 1970-es évek folyamán, az USA-ból pedig körülbelül 60 000 fő érkezett évente.³ 1978-ban lépte át az 1 millió főt a Magyarországra látogató keletnémetek száma, a csehszlovák és a lengyel turisták után folyamatosan a harmadik helyen álló, ún. küldő idegenforgalmi ország az NDK volt. 1977-ben pedig már több turista érkezett az országba, mint a teljes hazai lakosság – ebben a számban azonban benne van minden átutazó is, aki huszonnégy óránál több időt töltött el Magyarországon.⁴ A látogatók növekvő száma pedig a bevételeket is jelentősen növelte: 1970-ben 1,3 milliárd, 1975-ben 2,1 milliárd, 1980-ban pedig már 5,9 milliárd forint volt az idegenforgalom összesített bevételeinek és kiadásainak pozitív mérlege.⁵ (1. táblázat.)

A megállíthatatlanul emelkedő turisztikai adatok mellett átalakult maga a turizmus is, megváltozott az utazás, a nyaralás módja is. Mind a szocialista, mind pedig a nyugati államok lakói körében nőtt az autóval rendelkező családok magánútjainak aránya, ami alapvető és hosszú távú változásokat eredményezett a magyar idegenforgalom szempontjából. Az autóval érkezők vagy kempingekben, vagy ismeretségeken keresztül szerzett magánszállásokon laktak a Balaton partján, mivel az állami szállodák és üdülők már nem tudták kielégíteni a rohamosan növekvő igényeket. Kiterjesztették a már hosszabb múltra visszatekintő IBUSZ fizetővendég-szolgálatot is, a kiadó szobák és házak kínálatát rendszereztek, közvetítették és természetesen ellenőrzés alatt akarták tartani.⁶

Az államosítások monopóliumhelyzetet teremtettek az IBUSZ számára, így az 1960-as évek közepéig egy nyugati utazónak

³ *Idegenforgalmi statisztika, 1978.* KSH, Budapest, 1980. 44–45.

⁴ *Idegenforgalmi statisztika, 1972.* KSH, Budapest, 1973; *Idegenforgalmi statisztika, 1974.* KSH, Budapest, 1975; *Idegenforgalmi statisztika, 1978.* KSH, Budapest, 1979; *Idegenforgalmi statisztika, 1979.* KSH, Budapest, 1980; *Statisztikai évkönyv, 1980.* KSH, Budapest, 1980; *Idegenforgalmi évkönyv, 1985.* KSH, Budapest, 1986; *Idegenforgalmi évkönyv, 1986.* KSH, Budapest, 1987.

⁵ *Idegenforgalmi statisztika, 1978.* I. m. 216.; *Idegenforgalmi évkönyv, 1981.* KSH, Budapest, 1982. 234.

⁶ REHÁK Géza: *Idegenforgalom és politika a '70-es években.* *Sic Itur Ad Astra,* 2005/1–2. 311–327.; GERTIG Béla: *A Balaton déli (somogyi) partja üdülővendégforgalmának alakulása.* *Földrajzi Értesítő,* 1966/4. 473–493.

gyakorlatilag megkerülhetetlen volt az állami utazási iroda. Az egyetlen, folyamatosan működő nyugati iroda Bécsben volt,⁷ a vállalat az 1960-as évek végétől azonban sorra nyitotta nyugat-európai képviselőit, ezekben az irodákban, illetve a helyi, de az IBUSZ-szal partneri szerződéses viszonyban álló cégeknél lehetett lefoglalni a szállást, az utazást, a programokat, az utazási utalványokat, forintcsekket, sőt az útlevel- és vízumkérelmeket is csak az IBUSZ-on keresztül lehetett intézni.⁸ A magyar idegenforgalmi vállalat neve összeforrt minden turisztikai szolgáltatással, melyet monopolhelyzetük ellenére is folyamatosan reklámoztak a látogatóknak, például a Ferihegyi repülőtéren az „IBUSZ Your host in Hungary” feliratú táblákkal. Az országba való belépéskor és a nyugatiak által kedvelt szállodákban csak az IBUSZ kiadványaival találkozhattak a vendégek; ezek legfontosabb mondanivalója pedig éppen az volt, hogy itt-tartózkodásuk minden részletét, bármilyen kívánságukat az IBUSZ munkatársai fogják megszervezni, hozzájuk forduljanak kéréseikkel a vendégek. Ez utóbbi jellegzetesség állambiztonsági nézőpontból is az idegenforgalom „kulcsintézményévé” tette az IBUSZ-t és a vele szerződésben álló szállodákat.⁹

Szintén a hetvenes években jelentek meg olyan új szolgáltatások, lehetőségek, mint például a nemzetközi kongresszusok,

⁷ A bécsi IBUSZ-irodát még a két világháború közötti időszakban alapították, az iroda pedig az államosítások során a teljes céggel együtt lett az immár állami idegenforgalmi vállalat hosszú ideig egyetlen nyugati képviselője. Az 1950-es években tevékenysége az osztrák vasút vonatjegyeinek árusítására korlátozódott, hiszen gyakorlatilag nem volt beutazó turistaforgalom Magyarországra felé, így felmerült az osztrák állam részéről, hogy nem adnak újabb koncessziós jogot az IBUSZ-irodának, hiszen csak a saját cégeiknek teremtek konkurenciát. Österreichisches Staatssarchiv (továbbiakban: OeSta) AdR AA Wpol 1949/108. Nr. 115.919.; 121.254.; 138.462.

⁸ KUDAR Lajos: *Az IBUSZ története, 1902–1992*. IBUSZ Igazgatóság, Budapest, 1992. 33.

⁹ A nyugati turisták számára az IBUSZ-on keresztül foglalható utak ügyintézéséről, az általános ügymenetről részletes képet kaphatunk a bécsi és a frankfurti IBUSZ-kirendeltség dolgozói által jelentéseket tartalmazó állambiztonsági dossziék irataiból: Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (továbbiakban: ÁBTL) 3.2.1. Bt-1013/1. és 2. „Rounder” dosszié; ÁBTL 3.2.3. Mt-203 „Rounder” dosszié; ÁBTL 3.2.1. Bt-235 „Sheperd” Ügy-dosszié; ÁBTL 3.2.3. Mt-576 „Sheperd” dosszié.

vásárok lebonyolítására alkalmas helyszínek és szálláshelyek. Már az 1971-es Nemzetközi Vadászati Világkiállítás¹⁰ előkészületei is fellendítették a nyugati országokból érkező turizmust, több új, magas színvonalú szállodát adtak át a fővárosban és vidéken is.¹¹ 1974-től pedig szinte évente tartottak Budapesten egy-egy nagyobb nemzetközi vásárt, kiállítást, kongresszust. A turisztikai látnivalók és szolgáltatások körének kibővítésével a nyugati turisták buszai már nemcsak a két fő terület, Budapest és a Balaton környékén bukkantak fel, hanem az ország vidéki területein is egyre gyakrabban lehetett találkozni nyugati turistacsoportokkal is.¹² Ebben az évtizedben lendült fel a gyógyfürdőkre építő idegenforgalom, sőt, virágzott az állami gazdaságok méneseire építő lovas turizmus is.

Az 1970-es években egy egységes országimázis kialakítása kezdődött el a sokféle látnivaló, helyszín és program külön-külön reklámozása helyett. A korábbi évek turisztikai képei, a kendős, népviseletbe öltözött, pirospozsgás lányok, a csárdákban felszolgált gulyás és bor, a pusztán bemutatókat tartó csikósok, a lovas tőrak és a balatoni lángosok, szüretrek és hajókázások egyetlen nagy üzenetté álltak össze. Elegendő volt már csak egy-egy képet felvillantani ezek közül, az máris előhívta a többit is: egy kalocsai ruhát viselő lány egyet jelentett a pörkölttel és a magyar vendégszeretettel. A prospektusok címei is ezt az egységes, mindent magában foglaló pirospozsgás-mosolygós országot hirdették: „In Ungarn findet man alles!”, vagyis „Magyarországon mindent megtalál!” Az az országimázis, amely ma is jellemzi az ország turisztikai kínálatát és képét, illetve

¹⁰ A Magyarországra utazó vadászok iránt az állambiztonság is élénken érdeklődött: 1970–1971-ben például megkísérelték beszervezni az országba rendszeresen vadászni érkező H. J. M. NSZK-állampolgárt, feltérképezték itt élő rokonságát, ismerőseit, ám a szervezési kísérlet sikertelenül zárult. ÁBTL 3.2.4. K-2302 „Long” dosszié; A „Bognár” fedőnevű ügynök feladata kifejezetten a vadászatra érkező külföldi vendégek megfigyelése volt Tolna megyében, vagyis a gemenci vadászterületeken, hasonló feladattal volt megbízva „Vadász József” is, ő Zala megyében végezte ügynöki tevékenységét. ÁBTL 3.1.2. M-29766 „Bognár” dosszié; ÁBTL 3.1.2. M-37778 „Vadász József” dosszié.

¹¹ KUDAR Lajos: I. m. 33.

¹² Uo. 35.

amely máig él a nyugatiakban Magyarországról, ezekben az években szilárdult meg olyannyira, hogy attól ma sem tudunk szabadulni.

Az idegenforgalom, mint az állam és polgárai számára folyamatos és biztos bevételeket jelentő gazdasági ág, kiemelt figyelmet élvezett, célterületei kiemelten fejlesztendő településeknek minősültek. Ugyanakkor a nyugati turisták idecsábításának szándékával fejlesztett települések a magyar lakosság számára is vonzók és szemléletformálóak voltak. Mindez elsősorban a valutával fizető nyugati vendégeknek szólt, de ezeknek a „kirakathelyeknek” hosszú távú hatása volt a magyar fogyasztási szokások, az életmód megváltozásában is. Az idegenforgalomban megnyilvánuló tervgazdálkodás abban is tükröződött, hogy a turizmus szervezése, tervezése és irányítása ugyan állami monopólium volt, azonban minden szezonban egyre nagyobb problémát okoztak az ellátási nehézségek. A kérdés folyamatosan témát adott a helyi lapoknak, 1970 áprilisában a szezonális előkészületekről például így írt a *Somogyi Néplap*:

Biztonsági tartalék a Balatonra.

750 millió forint értékű áru az üdülőknek.

Még hozzávetőlegesen is nehéz megállapítani április közepén, hogy például július derekán mekkora a napi vagy heti hús- és hentesáruigénye a Balaton-parti élelmiszerboltoknak és vendéglátóhelyeknek. Ezért – a kötött gazdálkodás keretein belül – lehetőséget kell adni a déli part ellátásáért felelős Somogy megyei Tanács V. B. kereskedelmi osztályának, a kiskereskedelmi és vendéglátóipari vállalatoknak, hogy az eddigieknél jobban gazdálkodhassanak az áruval. Ennek érdekében a Belkereskedelmi Minisztériumnak biztosítania kell, hogy mindig legyen néhány vagon tartalék, amelyet csak akkor használnak fel, ha hirtelen megemelkedik az üdülőhelyek forgalma.¹³

¹³ *Somogyi Néplap*, 1970. április 17. 1.

A probléma nemcsak az élelmiszer-ellátásban, a szállások, szórakozóhelyek szűkösségében jelentkezett, hanem az infrastruktúra hiányos, a hatalmas nyári tömegekkel nem számoló szerkezetéből is fakadt. A legnagyobb feszültséget a motorizáció terjedésével a közutak zsúfoltsága, a parkolóhelyek hiánya és a szennyvízhálózat nem megfelelő kiépítettsége jelentette, de folyamatosan gondot okozott a kenyér, a friss hús, a zöldség, a legalapvetőbb közszükségleti cikkek hiánya, és az általános zsúfoltság a strandokon, mozikban, parkolóhelyeken.

A Balaton partján, vagy például Hévízen egymás mellett nyaralt a szocialista és a kapitalista munkás, életszínvonaluk látványos különbsége pedig mindenki számára nyilvánvaló volt. A korabeli sajtóban felhívták a figyelmet ugyan arra, hogy a Magyarországon nyaralók magas életszínvonalát nem a kapitalista országok munkásai jelenítik meg, hanem éppen a munkások kizsákmányolása nyomán tehetősebb kapitalisták. Erről az okfejtésről azonban hamar kiderült az átlagos nyaraló számára is, hogy nem felel meg a valóságnak. A korszak első időszakában még jellemzőek voltak a nyugati vendégek számára elkülönített strandok, szállodák, parkolók, melyek csak még inkább felhívták az átlagnyaralók figyelmét a különbségekre.

A magyar idegenforgalom egyértelműen a nyugati országokból érkező, valutabevételeket növelő vendégek felé fordult, amiről a keletnémet állambiztonság már 1972-ben beszámolt egy összefoglaló elemzésben.¹⁴ A jelentést a magyar Belkereskedelmi Minisztérium adatai alapján készítette a budapesti NDK-nagykövetség konzuli osztálya. Az adatok alapvetően az idegenforgalom fellendülését tükrözték, mind a nyugati, mind a szocialista országokból érkezők, mind pedig az átutazó, azaz tranzitforgalom esetében. A jelentés kiemelte, hogy az országos és a helyi szervek egyaránt nagy erőfeszítéseket tettek a nyugati turisták számának növelésére, az 1972-es szezonban 1,3 milliárd forintnyi valutabevételt jelentettek a kapitalista országokból

¹⁴ Bundesbeauftragte für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik (továbbiakban: BStU) MfS HA VI. Nr. 15719. 21–40.

érkező turisták.¹⁵ A nyereség növelésének központi szándéka mellett megjelent a nyugatnémet márka a kiskereskedelemben, a szolgáltatások, a maszekok, a magánszállások tulajdonosainak forgalmában is, ami szemet szűrt az NDK diplomatáinak. Az összefoglaló készítői azonban már ekkor felhívták a figyelmet arra, hogy a keletnémet turisták számára a magyar tartózkodás idejére előírányzott napi forintösszeg nem elegendő. Konkrét adatokkal igazolták, hogy az előírt 80 forintból nem lehet finanszírozni a szállást és az étkezést, így a keletnémet turisták eleve rá voltak kényszerítve, hogy különböző trükkökhöz folyamodjanak a nyaralásuk idején.¹⁶

Állambiztonság

A Magyarországra beutazó idegenforgalom változása, alapvetően mennyiségi növekedése meghatározta a magyar állambiztonsági szerveknek a turizmus ellenőrzésére vonatkozó átalakuló érdekeit, szempontjait is. Az 1950-es évek végének, a hatvanas évek első felének aktív állambiztonsági ellenőrzésétől, az ellenségképek részletes kategorizálásától a nyolcvanas évek már-már ellenőrizhetetlenné váló tömegturizmusához vezető folyamatban a hetvenes évek jelentette az átmenetet.

A berlini fal által kettészakított számos család, rokon és barát a balatonai nyaralásokon keresztül tartotta egymással a kapcsolatot – a keletnémet állambiztonság élénk figyelmétől kísérvé.¹⁷ Az országba beutazó másik nagy csoportot az osztrák, illetve azok a nyugatnémet turisták alkották, akik között jelentős számban voltak a már nyugati állampolgárként utazó egykori emigránsok, illetve kitelepített magyarországi németek. A nyugatnémet–magyar diplomáciai és hivatalos gazdasági kapcsolatokat jóval megelőzte a Nyugat-Németországban élő

¹⁵ *Idegenforgalmi Statisztika, 1978. I. m.* 216.

¹⁶ *Uo.* 33–36.

¹⁷ Bővebben lásd SLACHTA Krisztina: *Megfigyelt szabadság. A keletnémet és a magyar állambiztonsági szervek együttműködése a Kádár-kori Magyarországon, 1956–1990.* Kronosz Kiadó–ÁBTL, Pécs–Budapest, 2016.

magyar származású emigránsok, valamint egykori kitelepített magyarországi németek rokonlátogatásai révén kialakuló különleges kapcsolatrendszer. Az emigránsok és egykori kitelepítettek utazásai, a két világrendhez tartozó ország között egyre szorosabbra szövődő kapcsolataik a rokoni kapcsolattartáson túlnöve egyre inkább kulturális és gazdasági, a kialakuló testvérvárosi kapcsolatok révén pedig politikai kapcsolatokká váltak.¹⁸

Az egyre nyitottabb utazási lehetőségek révén egyre több egykori magyar állampolgár érkezett nyugati rokonlátogató turistaként az országba, ahol a nyugati fogyasztói társadalom értékrendjét és tárgyi kultúráját közvetítették a szocialista Magyarország felé. A rokonlátogatóként be-, illetve kiutazók révén Magyarországra legálisan behozott vagy illegálisan becsempészett fogyasztási cikkek valóságos cserekereskedelmet generáltak, öltözködésük, autóik, az ajándékba hozott márkás nyugati termékek színes felkiáltójelek voltak a hiánygazdaság szűrkeségében, mentalitásuk egyre élesebben eltért az itthoni rokonaikétól. Az ezeken a privát csatornákon a vidéki Magyarországra érkező nyugati magazinok, divatlapok, ruházati cikkek, sőt háztartási eszközök, motorkerékpárok és autók sok esetben az első benyomásokat jelentették a nyugati világ életszínvonaláról, amit kulturális transzfercsatornaként értelmezhetünk – az állambiztonság azonban *ellenséges diverzióként* értékelte ezt a jelenséget.

A turisták ellenőrzése a Belügyminisztérium illetékességébe tartozott, a Határőrség, illetve a BM KEOKH¹⁹ saját nyilvántar-

¹⁸ A rokonlátogatók állambiztonsági ellenőrzéséről bővebben lásd SLACHTA Krisztina: „Rokonlátogatók”. A magyarországi német nemzetiség kapcsolatainak állambiztonsági ellenőrzése a Kádár-korszakban. In: *Epizódok a Titkok Házából*. Szerk.: OKVÁTH Imre–PALASIK Mária. ÁBTL, Budapest. Megjelenés alatt.

¹⁹ A Belügyminisztérium Külföldieket Ellenőrző Országos Központi Hivatala. A belügyi szervek 1962-ben történt átalakítása során a KEOKH, feladatainak megfelelően, a III/II. Csoportfőnökség, vagyis a Kémelhárítás tevékenységét támogatta annak 7. Osztályaként, feladata „a Magyarországra utazó külföldi állampolgárok ellenőrzése és vízummal való ellátása” volt. A szervezeti betagozódás valójában már 1961 júliusában megtörtént. ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter-helyettes 04385/1957. sz. állományparancsa; KRAHULCSÁN Zsolt: A

tása alapján bírálta el a beutazni szándékozó külföldiek által a külképviseleteken vagy az IBUSZ-irodákban leadott vízumkérvényeket.²⁰ Az 1970-es években a belügyi szervek már felhagytak a legálisan beutazó turisták közötti ellenségek és kémek szisztematikus keresésével, figyelmük egyre inkább azok felé fordult, akik – feltételezésük szerint – valóban bűncselekményeket szándékoztak elkövetni az országban: csempésztést, embercsempésztést folytattak vagy terveztek, valuta-bűntetteket, közlekedési kihágásokat követtek el.²¹

A beutazó nyugatiak és a Balatonnál találkozó németek aktív megfigyelése is fokozatosan kikerült a magyar állambiztonság érdeklődésének elsődleges köréből ebben az évtizedben. A figyelem fókusza a kiemelt üdülőkörzetekben élő magyar állampolgárok nyugati kapcsolataira, esetleges disszidálási, házassági terveinek felderítésére helyeződött át. Az idegenforgalom állambiztonsági ellenőrzése alapvetően a kémelhárítás hatáskörébe tartozott, az egyre növekvő számú beutazó turista ellenőrzése folyamatos kihívást jelentett. Fontos különbséget tenni a beutazó tömegek ellenőrzése, a határátléptetés rutinszerű folyamata és szabályozása, és azon állambiztonsági módszerek között, melyek az idegenforgalom révén az ún. *legális behatolási csatornákon* keresztül érkező feltételezett, vagy valós *ellenséges tevékenység* elhárítására vonatkoztak. A beutazó turisták számának növekedésével párhuzamosan az idegenforgalom állambiztonsági ellenőrzése fokozatosan enyhült, hiszen lehetetlen lett volna az 1980-as évekre többmillióra duzzadt turistaforgalmat alapos, a korszak első éveire jellemző ellenőrzésnek alávetni. A beutazó külföldieket alapvetően két kategóriára osztotta a korabeli idegenforgalmi tervezés, illetve a statisztika: szo-

BM KEOKH és Ütlevélosztály. In: *A megtorlás szervezete. A politikai rendőrség újjászervezése és működése, 1956–1962*. Szerk.: CSEH Gergő Bendegúz–OKVÁTH Imre. ÁBTL–L'Harmattan, Budapest, 2013. 363–364.

²⁰ 1960-ban Csehszlovákia, 1964-ben Lengyelország, valamint Bulgária, 1966-ban Jugoszlávia, 1968-ban Románia, 1969-ben pedig az NDK felé is megszűnt a vízummentesség. BENCsik Péter–NAGY György: *A magyar úti okmányok története 1945–1989*. Tipico Design Kft., Budapest, 2005. 103–113.

²¹ JUHÁSZ Zoltán–SZABÓ Károly: Az 1972. évi idegenforgalom főbb bűnügyi tapasztalatai. *Belügyi Szemle*, 1973/6. 19–24.

cialista és nem szocialista országokból érkezőkre. Ezt tovább finomította az utazás célja alapján a Belügyminisztérium illetékes szervei által kiadott vízum, melynek két fő csoportja volt ekkor, a rokonlátogató és a turista, valamint az ún. hivatalos vízum.²² A *külső ellenségek* körébe a korszakban alapvetően a rokonlátogatóként vagy turistaként beutazó, kémtevékenységgel gyanúsítható nyugati állampolgárok tartoztak.

Az idegenforgalomra jellemző változásokra – ha ugyan gyakran csak igen lassan, de – az állambiztonság is reagált, a növekvő számú turista ellenőrzése egyre specializáltabb állambiztonsági tevékenységet hívott életre. Az országba beutazó külföldiek ellenőrzésének feladata először 1961-ben érte el azt a szintet, amikor a BM II. Főosztályán javaslat született „a társadalmi segítség megszervezésére a kapitalista országokból beutazó állampolgárok közötti elhárító munkára vonatkozóan”.²³ A javaslat alapjául olyan információk szolgáltak, amelyek szerint a megnövekedő idegenforgalom révén „az ellenséges hírszerzés nagy erőfeszítéseket tesz annak érdekében, hogy a legálisan beutazók között hírszerzőtiszteket és ügynököket küldjön be futár, felderítő, tanulmányozó és beszerző feladatokkal”.²⁴

Az idegenforgalom területén dolgozóknak azonban *társadalmi kapcsolatként* nemcsak az információk átadásában volt jelentős feladatuk, hanem gyakran segítették az operatív munkát is. Míg az 1960-as évek elején igyekeztek szinte minden nyugati turistacsoportot, szállodát, utazási irodát, tolmácsot és ma-

²² Ez a különbségtétel azonban a korabeli idegenforgalmi statisztikákban már nem jelent meg, viszont az állambiztonság adatai között igen, lásd például ÁBTL 3.1.5. O-17243/4. „Nyugat-német vonal, ki- és beutazók móri és sárbogárdi járás területére.”

²³ Open Society Archive (továbbiakban: OSA) Online Archívum BM Parancsgyűjtemény. 10-61/2/1961. számú javaslat a társadalmi segítség megszervezésére a kapitalista országokból beutazó állampolgárok közötti elhárító munkára vonatkozóan. Az ún. társadalmi kapcsolat önként támogatta és segítette az állambiztonsági szervek tevékenységét, melyhez alapvetően munkahelyi lehetőségeit használta fel. Bővebben lásd ORGOVÁNYI István: *Az állambiztonsági szervek hálózatán kívüli kapcsolatai*. In: *A megtorlás szervezete. A politikai rendőrség újjászervezése és működése, 1956–1962*. Szerk.: CSEH Gergő Bendegúz–OKVÁTH Imre. ÁBTLa–L'Harmattan, Budapest, 2013. 497–501.

²⁴ OSA Online Archívum BM Parancsgyűjtemény. 10-61/2/1961.

szekot ellenőrizni, ez az élénk figyelem a beutazók számának gyors növekedésével párhuzamosan szükségszerűen csökkent. A belügyi szervek 1962-es átalakítása nyomán is kirajzolódott a megnövekedett idegenforgalom ellenőrzésének fontossága, a kémelhárítással foglalkozó BM III/II. Csoportfőnökség és alosztályainak feladata az idegenforgalom révén legálisan beutazó külföldiek ellenőrzésére is kiterjedt. Különösen a nyugati vendégek számának megemelkedése volt állambiztonsági szempontból aggasztó folyamat, így a kémelhárítás fő feladata a beutazó külföldiek ellenőrzése és vízummal való ellátása mellett „a nyugati hírszerző szervek rezidentúráinak és ügynökeinek felderítése, tevékenységük elhárítása” lett.²⁵

Az 1972-ben ismét átszervezett állambiztonság részlegei közötti feladatmegosztás tovább differenciálódott és konkretizálódott. A Belügyminisztérium III/II. Csoportfőnökségének 1972-ben miniszteri parancsban kiadott ügyrendje szerint a csoportfőnökség fő feladata „a Magyar Népköztársaság védelme az ellenséges hírszerző szervek tevékenységével szemben, annak megelőzése, felderítése, megszakítása, leleplezése az ügyrendben biztosított nyílt, vagy titkos operatív eszközök és módszerek alkalmazása útján”.²⁶ Az egységen belül több osztály jött létre, melyek között földrajzi alapon megosztották az addigi legfőbb feladatot, a nyugati hírszerző szervek tevékenységének elhárítását: míg a III/II-2. Osztály kizárólag az NSZK és Ausztria, addig a 3. Osztály az összes többi európai NATO-tagállam és semleges ország hírszerző szervei elleni elhárításért lett felelős.²⁷ A földrajzi és a tematikus munkamegosztás mellett külön osztályt, a III/II-8. Osztályt hozták létre az idegenforgalom terén való elhárítás céljára. Az új önálló egység feladatkörének meghatározásában szerepelt „az amnesztiával hazatértek közötti elhárítás”, valamint hogy „felderíti, leleplezi, megszakítja az idegenforgalom fedésével folytatott ellenséges tevékenységet

²⁵ CSEH Gergő Bendegúz: A magyar állambiztonsági szervek intézménytörténeti vázlata, 1945–1990. In: *A Történeti Hivatal évkönyve 1999*. Szerk.: GYARMATI György. Történeti Hivatal, Budapest, 1999. (Trezor, I.) 77. (73–90.)

²⁶ ÁBTL 4.2. 38-28/5/1972. A Belügyminisztérium III/II. Csoportfőnökség ügyrendje. 1972. június.

²⁷ Uo. 4.

a rendelkezésre álló lehetőségek (FEP-ek,²⁸ vám, bel- és külföldi utazási irodák stb. operatív ellenőrzése) felhasználásával”.²⁹

Az idegenforgalom területén végzett ún. elhárító munka feladatainak meghatározása során is kirajzolódik, hogy mely csoportokat, egyéneket tartottak ekkor állambiztonsági szempontból veszélyesnek, illetve mely objektumok, intézmények minősültek ekkor a külső ellenséggel szemben megvédendőnek. Az ügyrend külön foglalkozott a megyei rendőr-főkapitányságok III/II. osztályai feladatának részletezésével, mely szerint legfontosabb „a kémelhárítás általános védelmi és kutató, szűrő tennivalók ellátása”, vagyis feladataik lefedték „a megye területén élő olyan külföldiek ellenőrzését, akik legális fedéssel rendelkeznek kémtevékenység kifejtésére (külföldi tudósítók, ösztöndíjasok, műszaki és egyéb szakemberek stb.);

a lakosság egyes, ellenséges kémszervezetek bázisául szolgáló rétegeiben a kutató, felderítő munkát (az NSZK-val kapcsolatot tartó német ajkúak, görög emigránsok stb.); [...]

e) az amnesztiával hazatérő, ellenséges tevékenységgel gyanúsíthatók körében a kutató, felderítő munkát; [...]

g) az idegenforgalom felhasználásával folytatott ellenséges tevékenység felderítését és az ehhez szükséges operatív lehetőségek biztosítását; [...]

j) az állandó, vagy ideiglenes jelleggel területünkön tartózkodó külföldiek és magyar állampolgárok közötti gyanús kapcsolatok felderítését”.³⁰

A beutazó turisták növekvő tömegei mellett fokozott állambiztonsági veszélyt jelentettek azok a nyugati állampolgárok is, akik valamilyen tudományos, kulturális, vagy üzleti kapcsolat révén, hivatalos úton, vagyis hivatalos vízummal érkeztek az országba, meghívólevéllel rendelkeztek, viszont utazásuk célja az állambiztonság szemszögéből eleve magában hordozta a kémkedés szándékának gyanúját. A kelet-európai állambiztonsági gyakorlat tükörképét feltételezték, miszerint a másik blokkból érkező vendéget utazása előtt szinte törvényszerűen

²⁸ Forgalom Ellenőrző Pont.

²⁹ Uo. 20.

³⁰ Uo. 28.

megkörfékezi a helyi titkosszolgálat is beszerzés céljából, illetve azt is feltételezték, hogy az ilyen jellegű kapcsolatok nyugati partnerei is előbb-utóbb beutaznak majd az országba. Különösen az NSZK-val 1973-ban felvett diplomáciai kapcsolatok nyomán megélenkülő hivatalos kulturális, illetve tudományos, majd egyre több gazdasági kapcsolat jelentett érdeklenséget az ország külpolitikai, külgazdasági és az állambiztonság kémelhárítási szempontjai között.

A kémtevékenység gyanúja mellett a nyugati turisták létszámnövekedésének legfőbb veszélye a nyugati *diverzió terjedése, a fellazító politika*, ami alapvetően a nyugati életstílus csábításaként jelent meg az állambiztonság szóhasználatában – és annak gyakorlatában is. A logika szerint a nyugatiakkal való ismeretség, kapcsolattartás egyenes következménye volt a disszidálás, de legalábbis annak tervezése. Az idegenforgalom területén végzett kémelhárító tevékenységről a BM Rendőrtiszti Főiskolán készített szakdolgozatában egy siófoki őrnagy a következőképpen jellemezte a virágzó balatoni idegenforgalom következtében a korszakban kialakult helyzetet:

A szálloda- és vendéglátóiparban dolgozó, magánházas üdültetésben részt vevő több ezer személynek van közvetlen ismerősi, baráti, üzleti kapcsolata nyugati állampolgárral. Nagy számban kapnak ezek nyugati meghívást, értékes ajándékokat, megsértik a vám- és devizarendelkezéseinket. Az országos átlagot lényegesen meghaladó arányban utaznak ki területünkről magyar állampolgárok nyugati országokba turistaként. E kapcsolatokból táplálkozik a külföldre csábítás, a nyugati életforma idealizálása, a jogellenes külföldönmaradások jelentős száma.³¹

A szakdolgozat alapvetően az állambiztonság 1971-es átstrukturizálásának megyei szintű feladataira, illetve eredményeire

³¹ ÁBTL 4.1. A-4127. *Az idegenforgalom területén – különösen a Balaton térségében – folytatott kémelhárító felderítő szűrő-kutató munka és vezetői feladatai.* Szakdolgozat. Készítette: Lukács János rendőr őrnagy (BM Somogy megyei Rfk.) III/II. Alosztály, Siófok, 1986. 7.

koncentrált. A létrehozott új alosztály fő feladata Siófokon is „a kémelhárítás hatáskörébe tartozó bűncselekményekre utaló adatok, tények, körülmények, emberi magatartásformák felderítését célzó kémelhárító felderítő, szűrő-kutató munka végzése”³² volt. A tapasztalatok összefoglalása szerint:

A nyugati speciális szolgálatok és propagandaszervek az idegenforgalmat mint legszélesebb behatolási csatornát felhasználják hazánk ellen és ún. „harmadik-országos” tevékenység folytatásával más szocialista országok ellen. A nyugati beutazások számával arányosan nőtt az olyan kategóriába tartozó személyek száma, akik a kémelhárítás szempontjából potenciálisan veszélyt jelentenek [...]. A budapesti nyugati külképviseletek rezidentúrái, a szomszédos szocialista országokból nagy számban beutazó ugyanilyen diplomaták maximálisan törekednek az idegenforgalmat kihasználni.³³

A szocialista „baráti” országokból érkező nyaralókkal is voltak problémák:

Munkatapasztalatok és a baráti állambiztonsági szervekkel fenntartott információcsere eredményeként az is megállapítható, hogy az ide beutazó szocialista országi turisták jelentős hányada a nyugati országokban élő rokonai, baráti vagy bűnös kapcsolatával való találkozás céljából utazik be területünkre. Legtöbbször ezek anyagi támogatásával biztosítják tartózkodásuk költségeit. Külföldre csábítás, embercsempész-tevékenység elősegítése, szervezése rendszeresen előfordul e kategóriában.³⁴

A kémelhárítás feladatainak általános meghatározásával és az országos, illetve a helyi helyzetértékelésekkel szemben azonban az egyes eseteket rögzítő iratok, illetve az ügynöki munkadossziék tanulsága szerint az állambiztonság érdeklődése az

³² ÁBTL 4.1. A-4127. 4.

³³ ÁBTL 4.1. A-4127. 6.

³⁴ ÁBTL 4.1. A-4127. 7.

1970-es években egyre inkább a hétköznapi emberek nyugati ismerőseire, rokonaira, a nyugati turistákkal való véletlenszerű érintkezéseikre, vagy tudatosan, hosszabb időn keresztül fenntartott kapcsolataira irányult. A növekvő forgalom mellett azonban erre csak szűrőpróbaszerűen volt lehetőség, ezt példázza a fonyód-alsóbélatelepi „Balaton” fedőnevű ügynök munkadossziéja, amelyen keresztül az egész hetvenes évekről benyomást szerezhethetünk.³⁵ Az állambiztonsági iratokat a balatoni nyarakra vonatkozó forrásként, az életmódtörténet, a hétköznapi élet történetének talán legkülönösebb forrásaiként is olvashatjuk, a nyaralók és nyaraltatók megfigyelése alapvetően az állambiztonsági paranoia kiszolgálásának céljával történt. A besúgók jelentései azonban az ilyen irányú információéhség kielégítése mellett olyan részleteket is rögzítettek a nyaralások mindennapjairól, egyszerű üdülési szokásokról, melyeket más, az életmódtörténet szempontjából hagyományosnak tekinthető forrásokból, fényképekből, képeslapokból, filmfelvételekből nehezen vagy egyáltalán nem ismerhetnénk meg.

A „Balaton” fedőnevű fiatal nő a település kempingjének portáján dolgozott, foglalkoztatása első szakaszában az ott együtt nyaraló nyugat- és keletnémet turistákról adott jelentést, amit a magyar állambiztonsági szerv továbbított az NDK-állambiztonság, a Stasi siófoki képviselőjének.³⁶ A közös német családi nyaralások azonban egyre kevésbé voltak *operatív szempontból* érdekesek a magyar belügy számára, így az ügynököt az évtized második felében már inkább a helybeliek nyugati kapcsolatairól kérdezték. A dossziében szereplő jelentések – a tartótiszt utasításainak és kérdéseinek megfelelően – egyre kevésbé szóltak azonban a beutazó külföldiekről, különösen pedig nem az együtt nyaraló NSZK- és NDK-állampolgárokról, viszont egyre több jelentést kértek az idegenforgalommal kapcsolatos munkahelyeken – bank, pénzváltó, ÁFÉSZ – dolgozó helyi lakosokról, „Balaton” közvetlen munkatársairól, szomszédairól, ismerőseiről, illetve azok külföldi kapcsolatairól, utazásairól. Az 1974-es szezonban például a következő jelentést adta:

³⁵ ÁBTL 3.1.2. M-39326 „Balaton” Munka dosszié.

³⁶ Uo. 14–24.

Gy. R. a bélatelepi „Napsugár” nyaralótelepen dolgozott mint szobaasszony. Jelenleg felmondási idejét tölti, mivel 1974. IX. 1-én férjhez megy. Leendő férje NSZK állampolgár, egyetemista, angol-történelem szakos tanár lesz. 1973 nyarán ismerkedtek össze a nyaralótelepen. Anyagilag a vőlegény szülei fogják őket támogatni, nekik kisebb porcelán üzemük van.³⁷

Ebben az időszakban egyre inkább előtérbe került a korabeli közbeszédben a növekvő idegenforgalom révén, különösen a kiemelt üdülőkörzetekben megfigyelhető anyagiasság, a nyugati turisták életszínvonalának csábító jellege, ami ilyen módon az állambiztonság érdeklődését is felkeltette. Az 1976-os szezontól kezdve gyakorlatilag teljesen eltűntek az ügynök foglalkoztatásából a német nyaralók megfigyelésére vonatkozó kérdések, illetve az ilyen jellegű jelentések. A Somogy megyei állambiztonsági tisztek érdeklődése a balatoni idegenforgalomban, illetve az aköré szerveződő második gazdaságban dolgozók jövedelmi viszonyaira, apró kis stiklijeire irányult, a korban pedig az illegális valutakereskedés volt a legfőbb bűn. A jelentésekben azonban csak „fusizó” villanyszerelőkről, borralalót elfogadó takarítónőkről és nyugati rokonokról esett szó a továbbiakban,³⁸ vagy például olasz vőlegénye miatt került egy fiatal nő az állambiztonság érdeklődési körébe, akiről még az a kémelhárítás szempontjából gyanús körülmény is kiderült, hogy szeret fényképezni:

P. Zs.-t régóta ismerem. Jelenleg a fonyódi Községi Tanácson dolgozik mint gépíró. [...] Csendes, nyugodt természetű. Szívesen barátkozik külföldi férfiakkal, állandó barátja kb. 5 éve egy olasz, neve C. M. Havonta átlag egyszer ez a barátja néhány napot itt tölt. Tudomásom szerint már Zs. is kétszer járt Olaszországban nála. [...] Olasz barátja igen művelt, intelligens, több nyelvet beszél, kb. 38-40 éves. Anyagilag jól áll. Üzleti úton többször volt

³⁷ Uo. 51.

³⁸ Például uo. 67., 86–87., 96–98.

átutazóban is Magyarországon. Nős, de feleségétől külön él. Hobbyja a fényképezés.³⁹

A „Balaton” fedőnevű ügynök további jelentéseit kísérő összefoglalókból kitűnik, hogy valamiért mindenképpen hibát akartak találni a kemping akkori vezetőjének életében, ez azonban többszöri célzott rákérdezés során sem sikerült:

Kérdésekre [„Balaton”] elmondta, hogy a nyaralótelep vezetőjével kapcsolatban nem tudott olyan adatot beszerezni, amely valutaüzerkedésre, vagy vámbűntett elkövetésére utalna. Közlése szerint P. T. igyekszik rendkívül tisztességesen ellátni munkáját, melynek során gyakran megkínálja, megvendégeli a hozzá forduló külföldi állampolgárokat. Ezek közül azután néhányan viszonzják ezt és P. így jut kisebb ajándékokhoz. Az így kapott ajándékokat azonban soha sem értékesíti.⁴⁰

Két világ határán – az állambiztonság figyelő tekintete mellett

Az NDK-állampolgárok számára Magyarország már az 1960-as évek második felében is egy szabadabb légkörű ország képét mutatta saját lakóhelyükhöz képest, ami az évtizedek folyamán csak tovább fokozódott. Magyarországon az egyre szélesebb árubőség, a magánszektor fokozatos engedélyezése, a politikai légkör viszonylagos enyhülése mind-mind érzékelhető volt a „baráti országok” turistái számára is. Azonban nem csak ezért volt „veszélyes” egy egyszerű balatoni nyaralás a keletnémet állambiztonság nézőpontjából. Nemcsak a finom őszibarack és a divatos pulóver jelenthetett csábítást, hanem az évről évre egyre több nyugatnémet nyaraló is, akik még a magyaroknál is jóval divatosabb ruháikkal, autóikkal, vastag pénztárcájukkal a disszidálás lehetőségének gondolatát ültethették el a keletnémetek fejében. Több, akár évtizedes barátsággá, vagy házassággá váló kapcsolat is kialakult az ártatlannak indult nyaralások

³⁹ Uo. 69.

⁴⁰ Uo. 88.

közben, a találkozásokat pedig a Stasi is élénk figyelemmel kíséerte, 1964-től szezonálisan operatív csoportot működtettek a Balatonnál.⁴¹ A bővülő idegenforgalom – a pozitív társadalmi, gazdasági és politikai hatása mellett – nemcsak az adott ország állambiztonságának adott munkát, hanem élénk állambiztonsági együttműködési rendszereket, megállapodások, munkaértekezletek, közös akciók sorát is eredményezte.

A kihelyezett Stasi-tisztek szervezett „ellenséges tevékenységet” és a keletnémet állampolgárok szökésre való felbujtását látták minden rokoni vagy már meglévő kapcsolat, ismeretség ápolásában, levelezésben vagy levelezés kezdeményezésében, találkozó szervezésében és azok – általuk feltételezett – nyugati finanszírozásában. Az 1971-ben átszervezett és professzionalizálódott keletnémet állambiztonság fokozódó jelenléte révén egyre jelentőségteljesebbnek látták az ilyen jellegű ellenséges tevékenységet, amely megfigyeléseik szerint folyamatosan terjedt az egyénileg utazók körében is. Ennek a *célzott és tudatosan előkészített aknamunkának* egyik fő bizonyítéka a Stasi szerint a Magyarországra egyre nagyobb számban behozott színes és reklámokkal teli nyugati sajtótermékek széles választéka volt, melynek egyetlen célja lehetett, mégpedig „a nyugati életmód dicsőítése, a keletnémetek megtévesztése és Nyugatra való csábítása”.⁴² Felfigyeltek arra az általuk tipikusan magyar gyakorlatként értékelt jelenségre is, miszerint a magánszállások tulajdonosai előszeretettel gyűjtötték a nyugati turisták által hozott újságokat, hogy azokat aztán bérbe adják keletnémeteknek. Hasonlóan (túl)értékelték a nyugatnémet és osztrák televíziók adásainak terjedését is. Egy jelentés meglepve számolt be arról, hogy a Balaton partján hatalmas reklámok hirdettek nyugati termékeket és cégeket, mint például a Lufthansa, Shell, Martini, Lord Extra, ami csak még inkább fokozta a nyugati turisták életmódjának és életszínvonalának csábító és a magyar lakosság „szocialista erkölcsét megzavaró” hatását.⁴³

⁴¹ Bővebben lásd SLACHTA Krisztina: *Megfigyelt szabadság*. I. m. Az 1989 előtt disszidáló keletnémetekre vonatkozó adatokat lásd: 298–303.

⁴² BStU MfS HA VI. Nr. 4387. 95–100.; BStU MfS HA VI. Nr. 15719. 59., 63.

⁴³ BStU MfS HA VI. Nr. 15719. 63.

A szezonális tapasztalatokat összefoglaló jelentésekben felhívták a figyelmet a nyugati vendégekkel szemben megfigyelhető feltűnően pozitív és eltúlzott vendégszeretetről tanúskodó hozzáállásra – és szóvá tették a keletnémetek elhanyagolását, diszkriminatív jellegű kiszolgálását, ami még az állami szervek részéről is megfigyelhető volt. Vagyis már az 1970-es évek elején kialakult a „másodosztályú vendégek” jelensége, ami még a Stasinak is feltűnt.⁴⁴ Például az IBUSZ által szervezett buszos kirándulásokon az volt a gyakorlat, hogy míg a nyugati turisták modern és jól felszerelt buszokkal utazhattak, addig az NDK-turistákat lerobbant, régi járművekkel szállították. Szóvá tették azt is, hogy a kirándulásokon csak a magyarok történelmi hőstetteire vonatkozó információkat kaptak a látnivalókkal kapcsolatban, viszont a szocialista időszak vívmányait csak érintőlegesen említették meg. Az operatív tisztek nehezményezték azt a gyakorlatot is, miszerint a magyar idegenvezetők kifejezetten elősegítették a két Németország állampolgárainak találkozását és keveredését például éttermekben, vendéglőkben, és ezáltal nem voltak tekintettel a keletnémet állam magasabb szempontjaira. Előfordult olyan eset is, amikor az NDK-turisták számára lefoglalt kirándulóbuszokon megmaradt üres helyeket nyugatnémetekkel töltötték fel, vagyis az IBUSZ maga is aktívan hozzájárult a két ország lakóinak közös élményeihez.⁴⁵

Magyarország az 1970-es évek első felében vált a szabadság szimbólumává a keletnémet fiatalok számára, ahol a balatoni strandok és kempingek világa, az élénk zenei élet, a nyugati fiatalokkal való spontán és szabad, illetve szabadnak hitt találkozások megvalósulhattak. A Balaton-parton tartott nyári koncertek, az Expressz, a KISZ ifjúsági utazási irodája által szervezett, kifejezetten fiataloknak szánt programsorozatok egy addig ismeretlen világot jelentettek az NDK-s fiataloknak, ahol az otthoni rendőrállammal összehasonlítva bátran lehetett nyugati fiatalokkal beszélgetni, közös programokat szervezni, vagy akár vadkempingezni is. Budapesten kaphatóak voltak olyan ruhadarabok, hanglemezek, sőt, az idegen nyelvű könyvesboltokban

⁴⁴ BStU MfS HA VI. Nr. 15719. 64–65.

⁴⁵ Uo. 66.

olyan német irodalom is, ami az NDK-ban csak nehezen vagy egyáltalán nem volt beszerezhető. A fiatalok tehát nemcsak az eleve szerényebb lehetőségeik és a szigorúbb devizakiviteli előírások miatt spóroltak, hanem hogy megvásárolhassanak olyan dolgokat, amelyek odahaza nem voltak elérhetőek.⁴⁶

Először az 1972-es szezon jelentéseiben szerepelt a balatonföldvári Expressz ifjúsági tábor és a fonyódligeti Kék tó ifjúsági kemping, ahol együtt nyaraltak kelet- és nyugatnémet fiatalok, illetve célzottan az NDK-ifjúságra irányuló ellenséges tevékenységet figyelt meg a Stasi.⁴⁷ Tipikusnak mondhatóak azok az esetek, amikor nyugatnémet szervezésben, de közösen táboroztak a két Németország fiataljai, akár egy ifjúsági, egy politikai vagy egy egyházi szervezet szervezésében.⁴⁸ Előfordult, hogy a közös nyaralás szervezői hosszabb időre egy-egy kempingben maradtak, és két-három turnust is leszerveztek egymás után, de a hivatalos foglалásokban nem jelent meg a keletnémetek neve. A fiatalok körében is terjedt és egyre gyakoribbá vált az aktív kapcsolatépítés, azok fenntartására való törekvés, levelezési kapcsolatok keresése, valamint a nyugati sajtótermékek terjesztése, mint például a *Der Spiegel* és a *Quick* című képes újság.⁴⁹

A német–német ifjúsági nyaralásokat szervező csoportok között az egyházi (katolikus és evangélikus) közösségek, valamint főként baloldali pártok ifjúsági szervezetei tűntek fel, utóbbi jelenséggel pedig nem igazán tudtak mit kezdeni a Stasi munkatársai. Ilyen volt például a frankfurti „ifjú szakszervezetisek” három csoportja, akik szintén a földvári és a siófoki kempingekben táboroztak. A siófoki kempingben egy váltott örökkel védett, alakzatba rendezett, már-már katonai jellegű kis tábort is megfigyeltek, amelyet olyan jól sikerült őrizniük a résztve-

⁴⁶ Jürgen HAASE–János Can TOGAY (Szerk.): *Deutsche Einheit am Balaton. Die private Geschichte der deutsch-deutschen Einheit.* [Német egység a Balatonnál. A német–német egység privát története.] De.bra. Verlag, Berlin–Brandenburg, 2009. 64–69.

⁴⁷ BStU MfS HA VI. Nr. 4387. 88–92.

⁴⁸ Hasonló, egyházi szervezésű közös táboroztatásokról mesél Manfred SCHOTTE: *Deutsche Einheit am Balaton*, Collegium Hungaricum, Berlin, 2008; Jürgen HAASE–János Can TOGAY: I. m. 84–92., 102–105.

⁴⁹ BStU MfS HA VI. Nr. 4387. 88–91.

vőknek, hogy a külső megfigyelésen kívül semmilyen információt nem lehetett szerezni a csoportról, sem annak szervezőiről, mivel minden külső közeledést határozottan elutasítottak.⁵⁰ Az ilyen jellegű nyaralások szervezettsége, előkészítettsége és ismétlődése volt az operatív csoport tisztjei szerint a legveszélyesebb, több esetben kiderült ugyanis, hogy a megelőző években már más szocialista országokban is sikeresen szerveztek ugyanilyen közös nyaralásokat, például Csehszlovákiában. Az operatív csoportok együttműködése révén még azt is sikerült kideríteni, hogy egy ilyen közös csehszlovákiai nyaralást az alsó-szászországi kulturális minisztérium finanszírozott, ami csak tovább erősítette azt a meggyőződést, miszerint állami szinten szervezett, jól előkészített, tudatos ellenséges tevékenységről és fellazító politikáról volt szó – ahogyan a Stasi szerint minden ilyen közös nyaralás esetében.⁵¹

A zárt csoportban táborozók mellett veszélyesnek minősültek azok – a főként szintén baloldali jellegű – nyugatnémet szervezettek, illetve csoportvezetők, akik aktívan keresték a kapcsolatot a keletnémet nyaralókkal, és kifejezetten törekedtek közös esti beszélgetések és politikai vitakörök szervezésére. Az ilyen beszélgetések meghirdetett témái között kiemelten szerepelt például Nyugat-Berlin helyzete, utazási szabályozások, az NDK oktatási és szociális rendszere, valamint a keletnémet szakszervezeti mozgalom fejlődése 1945 után. Egy, az ifjúsági szakszervezeti csoport közelében aktív nem hivatalos munkatárs, vagyis besúgó révén sikerült megszerezni a terjesztett propagandaanyagokat is, mint például a *Nők a forradalmi harcban* és a *Nőtanácsok a szociáldemokráciában* című kiadványokat, melyek a tábor napközbeni előadásainak anyagát képezték, és a tiszték értékelése szerint radikális baloldali nézeteket tükröztek.⁵²

A Balaton környéki üdülőhelyek közül az ifjúsági turizmus szempontjából kiemelten fontos volt Balatonfüred, Balatonföldvár, Almádi, Szemes és Fonyód, ahol a legnagyobb, fiatalok által sűrűn látogatott kempingek működtek, és a nyu-

⁵⁰ Uo. 89.; BStU MfS HA VI. Nr. 15719. 15.

⁵¹ BStU MfS HA VI. Nr. 4387. 89–92.

⁵² BStU MfS HA VI. Nr. 4387. 90–91.

gati ifjúsági szervezetek tevékenysége is ide koncentráldott. A rendszeresen Magyarországra érkező nyugatnémet ifjúsági szervezetek között egyházi, szakszervezeti, üzemi, valamint regionális jellegű, vagy egy-egy nagyvároshoz kapcsolódó egyesületek is előfordultak. A balatoni nyaralásokat szervező csoportok képviselőiről – és tevékenységükről általában – szinte minden esetben revansista, jobboldali radikális és szocializmusellenes nézetek és propaganda terjesztését feltételezte az állambiztonság. Bizonyítottnak tartották azt is, hogy minden ilyen szervezet mögött a nyugatnémet szövetségi kormányzat jelentős anyagi támogatása állt, mégpedig nemcsak az utazás és a balatoni tartózkodás költségeit fizették, hanem még honoráriumot is kaptak a résztvevők. Egy nyugat-berlini szervezet, az Európa Klub esetében megállapították, hogy a kifejezetten magyarországi nyaralásokra specializálódott csoport információs jelentéseket is küldött a bonni külügyminisztériumnak a nyaralás finanszírozása ellenében. A magyarországi nyaralásokat szervező ifjúsági szervezetek szórólapjain kifejezetten úgy reklámozták az utakat, hogy a „szocialista országokban lehetőség nyílik keleti és nyugati fiatalok közötti találkozókra”.⁵³

A „balatoni nyár”⁵⁴ – „Und nächstes Jahr am Balaton”⁵⁵

A magyar nyarak, az 1960-as évektől már ideológiától és politikai propagandától mentes nagy balatoni európai olvasztótégely emlékezete hízelgően pozitív képet fest Magyarországról. Az 1970-es évek második felében nyugatnémet turisták számára készült az a prospektus, melynek címlapján a következő áll: „A

⁵³ Uo. 55–58.

⁵⁴ Számos dalszöveg témája a Balaton, gondoljunk például Cseh Tamás „Ó, a Balaton, régi nyarakon” kezdetű, vagy a KFT zenekar *Balatoni nyár* című dalára.

⁵⁵ 1981-ben mutatták be az NDK-ban az *Und nächstes Jahr am Balaton* (És jövőre a Balatonnál) című játékfilmet, amely valójában egy, az NDK-ból induló, és egy bolgár Fekete-tenger parti nyaralást megcélzó utazás története, sajátos kelet-európai road movie. http://www.filmportal.de/film/und-naechstes-jahr-am-balaton_f282b79e4b4c454a844b4ae0f8ed9e6c Letöltés dátuma: 2016. szeptember 26.

Balaton olyan, mint az első szerelem. El lehet hagyni, de sosem lehet elfelejteni.”⁵⁶ A balatoni nyarak emlékezete több német nyelvű szépirodalmi műben is megjelenik, azonban azok középpontjában alapvetően az ikonikus 1989-es nyár, a *hidegháború legforróbb nyara* címmel is illetett, a magyar határnyitással végződő pár hónap áll. Ezekben a regényekben is tematizálódik Magyarország és a Balaton pozitív emlékezete, ami az időben visszafelé is hat, egy euforikus véget érő történet fénye rávetül a korábbi időszakra is, az emlékezet nem a megkülönböztetésekre, nem a határátlépéskor elszenvedett végzálásokra emlékszik, hanem már a nyaralások idején is érzett szabadságra.⁵⁷

A balatoni német–német találkozásokot nyaralók visszaemlékezései alapján mutatják be a berlini Collegium Hungaricum intermediális kiállítási projektje során készített interjúi.⁵⁸ Szintén az NDK-ban, illetve a környező szocialista országokban töltött nyaralások emlékezetét dolgozza fel szisztematikusan az a kötet, melyben az üdülésekről készített interjúk tematikus bemutatása révén kaphatunk képet a korszak utazásainak jellegzetességeiről:

Magyarországon egy „csipetnyi nyugatot” lehetett érezni. Olyan autókat és motorokat láttunk, amiket amúgy csak akkor, ha valahová az NSZK-ból érkeztek vendégek. Az álmok színes világa volt. Volt olcsó konzervananasz, és csodálatos cipők és ruhaneműk képekkel és feliratokkal, Tarzan, Abba, Mustang stb.⁵⁹

⁵⁶ Ungarn. Gute Laune, Harmonie, Entspannung. [Magyarország. Jó hangulat, harmónia, kikapcsolódás.]

⁵⁷ Mint például: Barbara BOLLWAHN: *Der Klassenfeind und ich*. [Az osztályellenesség és én.] Thienemann Verlag, Stuttgart–Wien, 2007; Ingo SCHULZE: *Ádám és Evelin*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2009. A balatoni szabadság emlékezetének tükröképét jeleníti meg Dalos regénye: DALOS György: *Balaton-brigád*. Ab Ovo Kiadó, Budapest, 2005.

⁵⁸ Jürgen HAASE–János CAN TOGAY: i. m.

⁵⁹ Sönke FRIEDREICH: *Urlaub und Reisen während der DDR-Zeit. Zwischen staatlicher Begrenzung und individueller Selbstverwirklichung*. [Nyaralás és utazás az NDK-időkben. Állami keretek és egyéni önmegvalósítás között.] Thelem Verlag, Dresden, 2011. 82.

Magyarország a nyugatias konzumkultúra országaként, Budapest világvárosként jelenítődik meg a visszaemlékezésekben, miközben a balatoni túlszűfolttság és a keletnémet turisták egyre nagyobb mértékű pénzhiánya is szinte minden interjúban felmerül, ahogyan egy hetvenes évek végi nászút történetében is:

A férjem diák volt, és az egyetemen keresztül szerzett szállást egy budapesti kollégiumban, egy hétre 25 márkáért. Vonattal utaztunk. Nagyon spártaian étkeztünk, fehérkenyér és paprika, mivel a forint annál sokkal értékesebb volt, hogy „felzabáljuk”. De nem pulóvereket vettünk, vagy ilyesmit, hanem szinte kizárólag könyveket – *A fehér cápától a Nagy gyógynövénykönyvig*. A nagy budapesti német nyelvű könyvesboltban voltak nyugati könyvek is. Ezenkívül egész Budapestet bejártuk, mindent megnéztünk, ami történelmi szempontból érdekes volt. És teljesen odavoltunk, amikor valaki megszólított minket, hogy „akarnak pénzt váltani?”. Természetesen akartunk, és elővettük a keletnémet márkánkat. „A francba!” – mondta a másik, amikor látta, hogy nem NSZK-márkánk van, és elviharzott. És mi? Mi büszkék voltunk, hogy nyugatnémetnek néztek minket!⁶⁰

Az NDK-ba hazavitt könyvek aztán a rokonságban és a barátok között is nagy becsben tartott kincsekként vándoroltak kézzől kézre, megsokszorozva és meghosszabbítva ily módon a magyarországi nyaralások emlékét. Többen saját maguknak küldtek haza képeslapot Budapestről, hogy a hazaérkezés után is újraélhessék a nyaralás pillanatait, ahogy például az a keletnémet házaspár, akik Budapesten jegyezték el egymást, majd szinte minden évben újra Magyarországra jöttek.⁶¹ Mások emlékalbumokat készítettek a nyaralásokról, amelyekbe a képes-

⁶⁰ Sönke FRIEDREICH: i. m. 83.

⁶¹ *Német egység a Balatonnál. Egy európai történet*. Kiállítás-kísérő füzet. Collegium Hungaricum, Berlin, 2010. 13.

lapok és térképek mellett a vonatjegyeket, belépőket, hajójegyeket is beragasztották.⁶²

A Balaton partján rendezett koncertek, az – NDK-belihez képest – virágzó ifjúsági kultúra vonzotta a fiatalokat is:

Na igen, Magyarország ugye mindig valami más volt, mint a többi ország a kelet-európai blokkban. Magyarországon mindig volt egy olyan ablak, egy félig nyitott ablak a nyugati világ felé. És hát emiatt mentünk mindig Magyarországra. Hát például több kultúra volt, mármint, amit meg lehetett vásárolni, zene és hasonlók. És ez mindig vonzotta az embert, hogy Magyarországra menjen nyaralni.⁶³

A legkonkrétabban Hubertus Knabe foglalta össze útikönyvében Magyarország és a balatoni nyaralások szerepét, illetve német emlékezetét:

Estéről estére testvérré válnak a németek keletről és nyugatról, és kártyáznak. [...] Magyarország – találkozási pont, tranzitország Kelet és Nyugat között. Ez az ország ezerszeres szervezetlen találkozás helyszíne az egyébként táborok és kultúrák szerint szétválasztott világban.⁶⁴

Az 1970-es években a szocialista Magyarország még igyekezett megőrizni különbözőségét, de a gazdasági kényszerek nyomán bővített idegenforgalom, az eleinte még csak résnyire és ellenőrzötteen, ám mégiscsak megnyitott határokon át egyre feltartóztathatatlanabban áramolhattak a nyugati fogyasztói világ termékei, életmódmintái. A blokkon belüli különbségek, a nyitottság, illetve zártság különböző fokozatai nyomán egyre mélyültek az eltérések az egyes szocialista országok között, ami az utazási szabadság mértéke, a beutazó nyugati turisták engedélyezett száma mellett az áru kínálatban, a kulturális fo-

⁶² Jürgen HAASE–János Can TOGAY: i. m. 28., 33.

⁶³ *Deutsche Einheit am Balaton*. Interjú Klaus Bobachhal. Collegium Hungaricum, Berlin, 2008.

⁶⁴ Hubertus KNABE: *Ungarn. Anders Reisen*. [Magyarország. Másként utazni.] Rowohlt Verlag, Hamburg, 1988. 10.

gyasztási lehetőségekben is érzékelhetően megnyilvánult, a globálissá váló turizmus egyre nagyobb mértékben bekebelezte a keleti tömböt is. Egyre vonzóbbak lettek azok az országok, melyek a bezártságon belül a lehető legnagyobb nyitottságot engedélyezték, vagy legalábbis a nyitottság érzetét sugározták saját lakosaik és a keletről vagy éppen nyugatról érkező turisták felé.